

TERESA VINYOLES I VIDAL

*UNES CARTES DE DONES DEL SEGLE XV,
NOTES SOBRE LA CRISI FEUDAL*

ABSTRACT:

Our work deals with the contents of some letters received from Sança Ximenis de Foix i de Cabrera and some of her rough drafts and copies of letters sent by her and now kept in the Archive of Barcelona Cathedral. Their contents has undoubtedly disclosed to us her behaviour and state of mind during the feudal crisis she had to endure and more specifically during her stay in the Osor Valley (Girona). Most of these letters make reference to an incident that took place in a country house in the course of the Catalonia country corks uprising of 15th century. From their contents, it may be clearly seen the damage caused to the system, on which base the daily life was supported, by way of the existing fragmented vision of authorities, the resistance offered by feudal lords, the violence resorted against their representatives, the ambushes laid by crossbowmen which fact forced the country people to take up arms and the attempts on the family institution. In the meantime, the punishing right, the direct liability and the dominium utile were in the hands of women.

En aquest volum dedicat a la memòria de la companya Josefa Arnall, la professora de paleografia que sempre tenia una rialla i una paraula amable per tothom, voldria aportar unes cartes inèdites, procedents del fons de Sança Ximenis de Foix i de Cabrera, conservades a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. Unes poques cartes rebudes, i els esborralls o còpies d'algunes cartes enviades, figuren en el fons de la documentació que va anar a raure a la Catedral de Barcelona, ja que la Pia Almoina i l'Hospital de la Santa Creu foren els seus hereus. En general les cartes - algunes les transcribim, de les altres en presentem un regist-són cartes redactades per dones i que ens apropen a la seva manera de fer i de pensar en el context de la crisi feudal, concretant-se en la vall d'Osor, situada a les Guillerries.

Aquest article s'emmarca en uns treballs de recerca més amplis que pretenen: recollir, publicar i estudiar cartes de dones medievals;¹ biografar dones d'aquells segles, ara Sança Ximenis de Cabrera, tasca que tenim entre mans;² i també insidir de nou en un tema que ja hem tocat d'altres vegades, entrar a la mentalitat de l'època de mà de les senyores feudals.

OSOR AL SEGLE XV

El senyoriu eminent de la vall d'Osor estava en mans dels Cabrera des de 1294. De tota manera la possessió de la vall al llarg del segle XV va ser conflictiva: de vegades hi veiem un domini compartit entre membres d'aquell llinatge, d'altres vegades està en litigi el senyoriu i fins i tot sota sospita.³ En el context de la guerra civil, tot i que alguns membres de la família Cabrera foren obertament partidaris de Joan II, Sança fou desposseïda de la vall.⁴ En les jurisdiccions menors hi trobem algunes famílies de cavallers locals: els Recs, els Vilanova, els Galliners, després de la guerra senyoregen Osor els Sarriera; trobem n'Antoni Ramon, batlle d'Osor fins al juny de 1440, o en Pere Sobirà, batlle d'Osor a partir d'aquella data. L'indret estava format per la parròquia de Sant Pere i un conjunt de masos escampats per la vall i les montanyes que l'encerclen, alguns a dos dies de camí de la parròquia. Difícil fou la situació en aquell indret al llarg del segle XV. En primer lloc els grans terratrèmols dels anys vint, sobretot el de 1427 que tingué l'epicentre prop d'Osor, van causar pèrdues humanes i *totes les cases de la vall d'Osor se són enderrocades*.⁵ Els problemes creixerien al llarg del segle, la crisi camperola, que afectà tant a pagesos com a senyors,

1. Teresa Vinyoles: "Cartas de mujeres medievales, mirillas para ver la vida". *La voz del silencio II*, Madrid, Laya, 1993, pp. 97-133.- *L'amor i la mort al segle XIV. Cartes de dones*. "Miscel·lània de textos medievals", Barcelona, CSIC, 1996, pp.111-198.

2. Sobre Sança Ximenis: Jordi Andreu, Josep Canela i Àngela Serra: *El Llibre de Comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Novalles 1440 1443*. Barcelona, Fundació Noguera, 1992. El citarem com "El Llibre de Comptes..." -.- Teresa Vinyoles, "La cotidianidad escrita por una mujer del siglo XV", comunicació presentada al *VII congreso internacional de la cultura escrita*, Alcalá de Henares 2003, en premsa.

3. ACB Miscel·lània 52, doc.1 Carta del governador de Catalunya Joan de Corbera, del 6 de juny de 1443, a Sança Ximenis, el governador creu que la senyora havia pres possessió del lloc sense consentiment del rei, i li recorda que tenia la vall com a feu reial.

4. Document 11. Segons Sobreques, La volatilització de la gran herència Cabrera és un dels fets més significatius del desballestament i confusionisme que va crear la guerra civil. *Els barons de Catalunya*, p. 179.

5. Francesc Monsalvatje *Noticias historicas...* vol. 13 pp. 356 i 369.

la revolta remença, l'aplicació de la justícia feudal, les tibantors entre els senyors eminents, els senyors locals i els remences, les bandositats, es veuen planejar en el fons de les cartes que presentem, que s'inicien amb l'intent de fortificar el lloc, passen per l'atac a un batlle que anava a penyorar un mas, i que és el tema central de les cartes, i s'acaben amb l'ombra d'en Verntallat sobre Osor, en plena guerra civil.

LES AUTORES DE LES CARTES

Sança Ximenis era filla de Timbor de Prades - filla a la vegada del comte Joan de Prades i de Sança Ximenis d'Arenós -, i de Bernat IV vescomte de Cabrera i de Bas, comte de Mòdica, - fill de Margarida de Foix i de Bernat de Cabrera, el que havia estat privat de Pere III-. No sabem quan va néixer, però el primer document en el que se l'esmenta és del 21 d'agost 1397, data del testament de la seva mare. Es va casar amb Arquimbal de Grailly i de Foix, els capítols matrimonials són de l'any 1408, el seu marit va morir l'any 1417; així que va estar casada com a molt nou anys, dels vuitanta que degué viure. Tenim constància de dues filles, Isabel i Joana, que van morir abans que ella.⁶ Sança Ximenis va testar el dia 1 de febrer de 1471.⁷ El seu administrador, el clergue Joan Font de Borrell, ens diu que el 17 de juliol de 1472 caigué malalta, va quedar postrada al llit durant més de dos anys, i morí el 25 de novembre de 1474, dia de santa Caterina. Va ésser soterrada a la Catedral de Barcelona, a la capella de Santa Clara i Santa Caterina que ella havia fundat, on havia fet pintar un magnífic retaule i hi havia fet fer un sarcòfag d'alabastre, si bé en el testament disposava que se l'enterrés al terra de la capella i així es feu.

Sança Ximenis ostentava des de l'any 1439 la senyoria banal de la vall d'Osor juntament amb Isabel de Cabrera, ambdues senyores donaven llicència a Violant de Vilanona i de Recs, perquè pogués edificar una torre a la vila d'Osor amb el mínim cost per part dels habitants.⁸ Isabel de Cabrera era cunyada de Sança, a qui ella esmenta com a germana i també com Isabel de Pallars, estava casada amb Ramon, germanastre de Sança Ximenis, fill natural de Bernat IV de Cabrera; Isabel creiem que era filla de Roger Bernat I de Pallars i de Beatriu de Cardona. Ramon era senyor d'Anglès i de la vall d'Osor, lloc que havia cedit a la seva dona Isabel,⁹ però per una sèrie de deu-

6. Isabel es va casar amb Joan vescomte de Caramany; al 1440 ja era vídua. Joana, potser casada amb el senescal de Bearn, a qui Sança escribia amb el tractament de fill, podria ser el gendre. La néta Joana, filla d'Isabel, es va casar l'any 1458 amb el comte de Mòdica, nebot de Sança Ximenis.

7. ACB Pia Almoïna, Testaments 18-21. AHPB Dalmau Ginebret 219/52, fols. 41v-43v. 52v.

8. Document 1. A Osor encara es pot veure aquesta torre en bon estat.

9. Entre les famílies de l'alta noblesa, també a la casa reial, hi ha feus que es destinen normalment com esponsalici, de manera que durant varies generacions estan en mans de dones. Així Osor

tes i problemes de Ramon i de la seva madrastra Cecília d'Urgell, segona muller de Bernat IV de Cabrera, estava sota el domini de Sança que havia invertit 2000 florins en la compra dels drets de la vall.¹⁰ Isabel de Cabrera, que vivia a Anglès, actua primer al costat de Sança comandant Osor i després com a procuradora d'ella, tot i que en alguns afers tenien criteris diferents i de vegades relacions conflictives.¹¹

L'explotació dels censos d'Osor i la defensa dels seus drets sobre la vall centren part de la documentació conservada de Sança Ximenis, essencialment llibres de comptabilitat entre l'any 1440 i la seva mort. Si mirem els comptes detalladament podem veure que les rendes de la vall representaven una part important dels seus ingressos, tenia sota el seu domini seixanta-tres masos i les mines; l'altra font d'ingressos és el treball de filatura que realitzava ella amb un petit grup de dones; també cobrava uns censals morts, molts dels quals va destinar a les obres de la capella de Santa Clara. Sança vivia pels anys 40 normalment a Barcelona, en una casa llogada prop de Santa Anna, si bé en tenia una de propietat a la Cucurulla, on va morir; passava temporades a Torruella, Verges, Anglès o Osor, cobrant personalment les rendes. Si deixem els llibres de comptes i passem als papers solts que s'han trobat dintre d'aquests llibres, d'on provenen les cartes que publiquem, veiem que la majoria d'ells parlen dels problemes d'Osor.

La dona que figura a les cartes com Violant de Vilanova, era Violant de Recs, filla i pubilla de Bernat de Recs, cavaller que havia estat al servei del pare de Sança, domiciliada a la vall d'Osor; la família Recs ostentaven càrrecs allà al menys des de 1273. Violant estava casada amb Guillem de Vilanova, Sança Ximenis era padrina de llur filla. Guillem de Vilanova actua en nom de la seva dona i com a batlle *que té la batllia menor d'en Galliners a la Vall d'Osor*, durant la dècada dels anys 40.¹² Es va fer càrrec de l'execució de les obres de la torre on hi tenia treballant dotze o tretze persones entre mestres i manobres, sembla que pel setembre de 1442 tenia la calc preparada, ja que volia acabar l'obra abans de l'hivern. Sabem que en aquell moment Violant era a Girona amb en Bernat Guillem que estava malalt, creiem que és el seu fill, i la filla, fillola de Sança, tenia la tinya.¹³ Violant no deixava tots els afers en mans del marit: tenia cura dels malalts, encara que hagués de desplaçar-se, preparava el cànem que enviava a la senyora, vigilava d'aprop els seus drets i criava la seva filla *la vostre fillola, axí patita com s'és*, escribia; tenia cura de les seves coses, així demanava a la senyora que guardés la coxinera en que li enviava el fil.¹⁴

havia estat en mans de Sibil·la de Saga vers 1320, després el tingué la seva néta Isabel; hi documentem a Cecília d'Urgell i a Isabel de Pallars al segle XV.

10. "El Llibre de Comptes...", fol. 79r.

11. Publiquem una carta d'Isabel, doc. 5 i d'altres en que es parla d'ella.

12. "El Llibre de comptes...", fol. 9r.

13. ACB, Miscel·lània 52, doc. 9.

14. Document 10.

Finalment tenim una carta molt interessant per la història de les mentalitats escrita per Beatriu de Cabrera, religiosa, neboda de Sança Ximenis que intervé en les discòrdies, o quasi discòrdies, entre Isabel i Sança, que mereix un comentari a part del tema que tractem aquí.¹⁵

EL FET DEL MAS “EL BAIER” D’OSOR.

El fet central de la documentació que presentem jo l’inclouria en el context de les revoltes camperoles, tot i que podria semblar un fet puntual, però s’hi veu la tensió entre els pagesos de remença i els senyors, entre els senyors directes dels masos i els qui ostenten la senyoria banal, entre aquests senyors eminents i la jurisdicció reial. En el fons de la qüestió hi hauria la minva de les rendes camperoles i la crisi del sistema feudal.

Les primeres notícies que esmenten l’incident són del juny de 1440; els fets serien aquests: el batlle d’Osor va anar al mas el Baier per empenyorar alguns béns, segons sentència donada per la senyora. La pagesa volgué impedir que el batlle s’emportés les penyores, llavors el seu marit, Francesc Solà, alias Baier, el germà d’aquest, Miquel, i un altre home que estava allà, anomenat Pere Blanqueda, varen agredir el batlle i el varen mal ferir amb un dall. *Després el sò se moc*, és a dir van tocar els corns que acostumaven per avisar quan hi havia algun incident violent per tal que els veïns hi acudissin; llavors tots ells, els homes i la dona, fugiren; sabem de passada que el fet es va esdevenir en presència d’uns infants. La persecució i càstig dels infractors ens apropa al problema remença i a les qüestions derivades de les diverses jurisdiccions; es parla de càstigs greus, fins a la possible pena de mort si es pogués demostrar que l’atac al batlle s’havia fet amb premeditació, si bé no era el cas; es confisquen tots els béns dels malfactors i es mana enderrocar de soca-rel el mas.

Les cartes no ens diuen res més dels Solà-Baier, en canvi hi ha informació de la presó d’en Pere Blanqueda.¹⁶ Aquest personatge va ser pres pel poder públic, el veguer de Girona, a finals de setembre de 1440, i portat a la presó d’aquella ciutat; la senyora reclamà el seu pagès per jutjar-lo i castigar-lo; pretèn un càstig exemplar; però ni la seva cunyada Isabel ni les autoritats semblen compartir aquesta possibilitat, a més si vol treure el seu home de la presó de Girona haurà de pagar les des-

15. De moment no podem identificar aquesta dona, de tota manera quan haguem mirat tota la documentació conservada esperem poder-ne saber quelcom més i comentar la carta.

16. La notícia arriba a Sança Ximenis el 30 de setembre de 1440. “Llibre de Comptes...”, fol. 119v. Documents 5, 6 i 7.

peses fetes pel veguer; tot això indigna a Sança; Isabel la vol covèncer de que no hi invertiaixi més diners.

Aquestes cartes, a més d'explicar-nos de forma fragmentada uns fets, ens presenten el problema des del punt de vista femení; és el mateix món en el que hi conviuen homes i dones, però elles i els seus problemes es fan visibles, cosa que no passa en la documentació que normalment es fa servir per explicar el conflictiu segle XV. Es dona la circumstància que les implicades en el problema són majoritàriament dones: ostenta el poder jurisdiccional, Sança Ximenis, la seva procuradora és Isabel de Cabrera, la senyora directa del mas és Violant de Recs, el domini útil del mas Baier el tenen una pagesa de remença i el seu marit, però crec, pel nom, que l'havia heretat ella,¹⁷ que a més fou la primera en fer resistència al batlle; tot i que foren els seu marit i els homes que estaven amb ell els qui varen actuar violentament, el càstig caurà també sobre ella, - *no-s poden excusar los dits marit e muller que no sien traidors-*, i sobre el mas, que en principi havia de ser enderrocat fins als fonaments. Violant de Recs, el seu marit i els pagesos d'Osor que havien d'executar l'enderroc impedeixen que l'ordre, al menys de moment, s'executi; si es fes, Violant seria injustament castigada, ja que el mas *era propi i d'homenatge* d'ella. Consta en el llibre de comptes que els béns del Baier foren confiscats i venuts en encant públic, i que es despèn una quartera de civada *per tirar los reyms del Bayer e per tirar les teules*; poc després figura entre els masos rònecs.¹⁸

Els habitants de la vall malparlaven de l'actuació de la senyoria, però també malparlaven d'en Baier. Hi ha intercanvi de cartes i d'acusacions arribades per via oral o per carta. La senyora pensa que els Vilanova havien protegit d'alguna manera els malfactors; els d'Osor pensen que a en Solà ja se l'havia d'haver castigat abans per diverses malifetes, no només per aquest delicte. El pagès Francesc Solà alias Baier, havia empenyat la cunyada, i després, un cop li havien pogut trobar marit, ell se l'havia emportat, és a dir l'havia raptada, si bé això havia passat abans de que Sança tingués la jurisdicció del lloc. La seva manera d'exercir l'autoritat mai no es posa en qüestió; ella deposa el batlle que, per estalviar-se pagar un saig, no pot complir bé les seves funcions, i prohibeix rotundament que es gravi amb peatges als pagesos, *car no vull que los pagesos agen tan de dan, ni la mia ànima ne sia carregada*.¹⁹ Esgrimeix, com veiem, questions morals, insisteix, i ho hem constatat en altres

17. Era ben normal que si rebia el mas una pubilla, el seu marit, tot i conservant el seu cognom prenguéssim com a àlies el nom del mas de la dona; els fills, per tal de preservar la continuïtat del nom del mas prenien el cognom de la mare.

18. "El Llibre de comptes", fol. 26r.- 27v. No hi figura la data exacta, però per algunes anotacions properes serien assentaments de 1440. El cognom Baier apareix en els fogatges del segle XVI i el mas figura encara entre els masos de la parròquia d'Osor. J. Pladelasala "La parroquia de San Pedro de Osor". *Ausa*, vol. III (1958-1960) pp. 364-376 i. 329-345.

19. Document 3.

senyores medievals, en el tema de la justícia; una justícia, però, que sempre està dins d'un ordre plenament establert, és a dir feudal, i començant pels drets d'elles mateixes, segurament en l'exercici d'una pràctica constant de reclamar judicialment els seus drets que sovint els hi eren arrebats per la força. Ho diu així Sança Ximenis en una carta dirigida al veguer de Girona: *desig que los malfaytors sien castigats, majorment aquels qui-m fan dan e enjurie a mi en ma terra*. Isabel, tot i haver tingut certes diferències amb ella, li escriu per mitjà d'un intermediari que vol que es faci justícia, però que no es posi en plets, *sinó çò que deuen gunyar juristes e diables que la senyora que ho hagués*.²⁰

Un altre implicat en els fets, en Blanqueda, era, segons Sanxa Ximenis, un revolucionari de cap a peus, atemptava contra l'ordre establert, ja que havia fet *resistència e rebelió a la senyoria, e si no són castigades no cabrie viure negú en la terre*; a més tenia espaordits els pagesos que no podien treballar perquè els amenaçava amb ballestes i s'emportava *dones maridades, de que se destrovien los masos on estaven*.²¹

De manera que se'ns presenta una altra cara de la revolta remença, es lluita contra la senyoria, es desobeix i agradeix els seus representants; hi ha homes emboscats amb ballestes que impedeixen el treball pacífic i productiu de les terres, potser inciten els pagesos a la revolta, i certament contribuïen a que el rendiment agrari sigui inferior. Però a més, pel que fa als homes implicats a l'incident, en Solà i en Blanqueda, se'ls acusa d'atemptar contra la institució familiar. Aquest em sembla que és un del nusos de la qüestió.

La família era el fonament sobre el que s'assentava el poder feudal,²² els senyors intervenien en el casament dels seus pagesos, en Vilanova havia buscat marit a la jove pagesa del Baier, prenyada pel seu conyat. Controlaven qui entrava per matrimoni als masos i en cobraven els drets corresponents, per mitjà de la firma d'espoli forçada *-d'en Masferrer, per la entrada de la muller, 25 sous*, queda anotat al llibre de comptes de 1445-.²³ Havien imposat la figura de l'hereu i l'ús de la intèsia i de l'exorquia perquè els masos quedessin sempre habitats i no es fragmentés la unitat d'explotació, o sigui que no disminuïssin les rendes. Volien evitar que es destruís la família, base real de la societat, a través de castigar l'adulteri -la cugúcia-, i redimint les filles verges dels pagesos per pocs diners quan sortien del mas per casarse.²⁴ Sança Ximenis, d'una manera o altra era conscient de que la família era organitzadora de la producció i reproducció, tant biològica com social, i no volia que

20. Documents 7 i 5, respectivament.

21. Document 7.

22. Sobre el tema: Lluís To, *Família i hereu a la Catalunya Nord-Oriental (segle X-XII)*. Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1997.

23. "Llibre de comptes..." fol. 73v.

24. *Per resensó de una file d'en Mont de Santa Creu 2 sous 8 diners, ... 3 diners son stats del bayle per son dret*, idem fol 73r.

es tranquilés la cohesió de les famílies remences; de manera que considera que és un atemptat tan greu contra el poder senyorial fer resistència violenta al batlle, com treure les dones dels masos.

Document 1. 1439, novembre 12.

Autorització signada per Sança Ximeni, vídua d'Arquimbal de Foix, que per certs drets i títols és senyora de la vall i terme d'Osor, diòcesis de Vic; i per Isabel de Cabrera, muller de Ramon de Cabrera, filla i hereva de Beatriu, comtessa de Pallars, la qual tenia la donació irrevocable per part de Ramon de Cabrera de la vall d'Osor, a favor de Violant, filla i hereva universal de Bernat de Recs i muller de Guillem de Vilanova, domiciliada a la vila de Sant Pere d'Osor, perquè pugui edificar allà una torre de pedra i ciment. L'autorització es dona pels molts serveis que Bernat de Recs, cavaller, pare de Violant, havia prestat a Bernat de Cabrera, pare de Sança, amb la condició de que hi hagués un mínim de costos pels habitants de la vall.

Publicat: Castells Catalans vol. III, p. 482.

Document 2. [1440, juny, Barcelona]²⁵

Esborrall, d'una carta de Sança Ximenis de Foix, dirigida a Joan Margarit, veguer de Girona, en la qual li explica com el seu batlle havia anant a empenyora uns béns del mas el Baier i la dona s'havia oposat a que prengués les penyores, llavors el seu marit Francesc Solà alias Baier, i altres homes varen atacar el batlle que va quedar mal ferit, llavors varen fugir; li demana que no els protegeixi ja que vol que siguin foragitats de pau i treva. Sense firma ni data.

ACB Miscel·lania 52 doc. 22.

Molt honorable mossèn e car e bon amich.²⁶ Avís-vos com aquests dies passats lo meu batlle de Osor ere anat penyorar en un mas d'un meu vasal, apel·lat mas Bayer, per diners que lo senyor del dit mas, qui-s diu Francesch Solà alias Bayer, devia de prèstich e de soldada a un hom qui avie stat ab el. E com lo dit batlle ac tretes les penyores del dit mas, la muller del dit Solà les hy tollie de les mans. E perquè lo dit batlle no les hic volc lexar, lo dit Solà, marit seu, qui ere aquí ab un son frare apel·lat Miquel, e un altre apel·lat Pere Blanqueda, se armaren e nafraren ab un dayl lo dit batlle al cap, e al bras, e a la cuxa, e a la cama, en tal manera que-l lexaren per mort, car cascun colp és mortal. E après lo sò se moch, e els fugiren, e la muller ab els, de que no-s poden escusar los dits marit e muller que no sien traydós, car segrement de fealtat me havien fet com a vassals. E com tals persones en

25. Hem fet servir per datar aquesta carta la següent i una carta sobre el mateix afer rebuda per Sança Xiemnis des d'Hostalric el dia 13 de juny. ACB Miscel·lania 52, doc. 38.

26. *E car e bon amich*, afegit de mà de Sanxa Ximenis, que hauria coregit la carta que havia dictat al seu secretari.

neguna part no degen ésser sostengudes, vos prech tant affectuosament com puch ni sé, que vos no vullats guiar aquests traydós en vostra vagaria. E per ventura ho haviets, no sabent lo cas, lo vulats desguiar, e fer pendre, si fer se pot, els e la dita dona. E assò vos grahiré tant que dir ni scriure no us ho porie. E com vos age pregat com a vagar de Gerone, ara vos torn pregar com a mossèn Johan Margarit, conaxent e gran amich meu, que vós, per amor de mi, ayats aquests afes en memòria e y vullats metre bona diligència, axí com io comfiu de vostre bondat. Ma sor dona Ysabel de Pallàs²⁷ vos en ferà informar largament dels afers, car jo·ls vull dar clam de pau e de treve. E així agats-ho tot per recomanat com a bon amich. E si negunes cosas, molt honorable mossèn, vos son plasens que jo pusque fer per vos scrivets-me'n ab tota fiança. E sia lo Sant Sperit en vostre guarda. Scrite de²⁸

[Al vers] A l'honorable, car he bon amich mossèn Johan Margarit, veguer de Girona.

Document 3, 1400, juny 14, Anglès

Carta de Guillem de Vilanova a Sança Ximenis comentant una carta que ella havia escrit a Isabel de Cabrera, queixant-se d'ell i sobre el càstig imposat al mas Baier; insisteix en el perjudici que tindria la seva dona, senyora directa del mas, si es fes enderrocar pels delictes comesos contra el batlle per Francesc Solà, alias Baier; li recorda que aquest Solà ja havia comès altres delictes més greus, fins i tot havia empenyat la seva cunyada, i no havia estat castigat.

Miscel·lània 52 doc. 25.

Molt egrègia senyora e ma cara mestresa, abans de totes coses ma recoman en gràcia e mercè de vostra senyoria. Senyora, una vostra letra he vista que m'a mostrada la senyora dona Ysabel en que, senyora, segons aquella aguereu entès que com la senyora dona Ysabel montà a Osor per lo cars del batlle, e volch enderrocar la casa o mas Bayher, e per mi li fon protestat de paraule, e per les dites protestacions la dita senyora no volgués saçar de fer posar penes als vostres homes que aguesen enderrocar la dita casa, fins a tant que·ls homes de Osor demanaren a la dita senyora dona Ysabel si tenia procura vostra qui bastàs a fer enderrocar cases. Après de moltes rahons, la senyora no·ls poch mostrar tal procura, e per consagüent els no volgueren enderrocar la dita casa. E fon dit aquí, per mi e per molts dels homes del terma, com en temps passat, la senyora, o sos oficials, li havien sofertas en Bayer tantes de maleses, de que jamás fon castigat de naguna, e que per açò el s'era ara atrevit en açò que havia fet del batlle, e crech que fos axí; car, en temps de la senyora dona Sicília,²⁹ en Solà o Bayher, lo qual ha fete aquesta malesa al batlle, e en

27. La seva cunyada Isabel, muller de Ramon de Cabrera.

28. La carta queda inacaba aquí, l'original segurament diria *de ma mà*, la dataria i firmaria.

29. Es refereix a Cecília d'Urgell, segona muller de Bernat IV de Cabrera, madrastra de Sança Ximenis.

aquel temps trobant-se batle en Masferrer, lo dit Solà o Bayher enpranyà sa cunyada, germana de sa muller, e après que l'ach enpranyada jo tracté que li donasen marit, e com ella hac marit, lo dit Bayher la levà a son marit e fortivolment la s'en manà, e d'altres coses moltes de que jamés hic fon de res castigat, ans après havia comesos tals crims, entrava e axia en casa del dit Masferrer, lavons regent la batlia. E par, senyora, segons la letra que vos senyora haveu tramesa a la senyora dona Ysabel, dirien que jo hauria dit que vos no'l castigaveu, e senyora, jo ne negú qui agués dites les demuntades paraules no avem dit per vos, senyora, car despuys que vos, senyora, sou senyora d'Osor, no sé que lo dit Bayher hic agués comesos crims tals com eren los damunt anomenats. E vos, senyora, aveu scrit a la senyora que jo le ych sostenia e que com vos, senyora, li agués fet penyorar lo forment, e ell hac manasat ha alguns de la vila d'Osor, que per suplicacions que jo us fiu vos li ho ramases, e parlant senyora totstemp ab tota reverència vostra, tant com és en aquells afers, jo jamés no us soplíqué ne per mon enterveniment vos senyora no'l lexàs; stà en veritat que abans que vos lo agueseu fet penyorar ne ell agués menasat als dits homens, l'om aviau guiat dos voltes, e, senyora, aquest és stat tot cant sosteniment jo li he dat. D'açò, senyora no-n vull dir pus, solament e volguda informar vostre senyoria de les paraules que jo e als altres havem dites, perquè les he dites. Axí mateix, senyora, he vist en la dita letra com voleu que lo dit mas Bayher sa enderroch, de que senyora, parlant ab reverència de vostra senyoria, farieu a mi gran perjudici, e ja major a ma muller, de qui lo mas és propi e de homenatge, e-s te a dreta senyoria per ma muller, e la dreta senyoria no es gens d'en Bayher, ne de sa muller, ne de res del seu, ans és de la dita ma muller, e seria impropria cosa que per los crims d'en Bayher vos, senyora, donaseu punició a ma muller, sobre açò, senyora, jo vahient que la senyora dona Ysabel se metia en tall de fer enderrocar lo dit mas, segons hordenació de vostra letra, he fet un protest a la dita senyora dona Ysabel, no res menys li he feta fer ab breu autèntich com lo dit mas se te a directa senyoria per la dita ma muller. He fiança, senyora, que no-m volreu fer sobergaria, com aquell qui jo e tota ma casa nos reputam a gràcia de ésser vostres servidors. Tant com toca dels béns que-s trobaran ésser del dit Bayher, o de sa muller, vos jur per lo Déu que-m sosté que tanta execució vos no-n fareu que jo no y tropia gran pleser, tant com és de enderrocar lo dit mas, senyora, de justícia vos no podeu fer, car molts cassos semblants se n'hic ha vists que jamés tal execució sich feu, que mas qui fos de omanatge de algun se enderrocàs per crims que comatés lo qui ha la senyoria útil del mas, de ço senyora, per no anujar-vos de lligir, no us vull pus scriure. E si en l'endemig, molt egrègia senyora e ma mestresa, serà plasent res a vostra molt gran senyoria que puxa fer, man m'aquella lo qui plasent li serà. Senyora, madona, ma sogra e ma muller e la fillola se recomanen en vostra gràcia e mercè. Scrit en Englès a XIII de juny. De ço jo he informada la senyora dona Ysabel de ma intenció que pens largament vos ne scriu. Senyora lo qui-m recoman en gràcia e mercè, de vostra senyoria humil servidor. Guillem de Vilanova.

[Escrit al vers] A la molt egrègia senyora e ma mestresa, la senyora dona Sanxa Xiemnis de Foix e de Cabrera.

Document 4 [1440, juny, Osor]

Còpia de la requesta per la qual Violant de Vilanova, per ella mateixa i per mitjà del seu marit i procurador Guillem de Vilanova, reclama els seus drets com a senyora directa, per tal que no sigui enderrocat el mas el Baier, que per ordre d'Isabel de Cabrera, procuradora de Sança Ximenis, havia d'ésser enderrocat com a càstig pel delictes comès per Francesc Solà àlias Baier, home propi de Violant; al·lega que segons el dret comú i les Constitucions de Catalunya, recollides a les Corts de 1379, no és just que pels delictes dels seus vassalls fos perjudicada la senyora que no hi tenia cap culpa. És còpia de la que havia estat enviada a Isabel, està escrita en llatí però no va datada ni signada, va encapçalada per la paraula, *traslatum*

ACB. Miscel·lània 52, document 8

Document 5 [1440] setembre 28, Anglès.

Carta d'Isabel, muller de Ramon de Cabrera, dirigida a mossèn Bernat Tor, sobre la presó d'en Blanqueda; pensa que el fet és negatiu i li demana que avisi Sança Ximenis, amb qui ella havia tingut alguna pica baralla, pel perjudici que el fet li podia portar.

Es conserva l'original signat i una còpia. ACB Miscel·lània 52, docs. 28 i 28 bis He seguit la transcripció de l'original.

Al molt honrat e discret mossen Bernat Tor.³⁰ Mossen Tor, crech que ja sabeu com en Blanqueda és prèa a Girona, de que en part he agut desplaer, no ab tant que de aquests afés jo no-n deguere parlar, però encara no-m pot sostenir lo cor que jo no avís la senyora de les coses que li tornen en dan. Los afés són en punt que per justícia en Blanqueda no pot pendre mal en la sua persona. E açò per tant com la cosa no-s feu ab deliberade pensa, sinó ocasionadament per la venguda que lo batlle feu a la casa d'en Solà. E no-s troba que en Blanqueda li fahés nagun colp, sinó que en Solà li dix que li tornàs lo seu dayl, e pres-lo-li de les mans; aquí no ha nagun testimoni qui li puscha fer mal, ne u vehé nagú sinó infants, los quals deyen que en Blanqueda lo defania, el tolch en Solà, que no-l matàs tant com poch, car no tania res en les mans sinó una serra. Axí que vul-vos ne avisar perquè veig la senyora tan voluntària que y despendrà las rendes de un any, e no haurà son obtat de l'home, ne tanpoch crech que ella no vulla sinó tant com per justícia lo condemp-

30. Mossen Tor, canonge de Bcelona, actua com emissari de Sança a Osor i Torroella, es una persona de confiança de Sanxa Ximenis, li fa de comprador i pagador a la taula de canvi en diverses ocasions durant aquells anys, apareix especialment en les compres de forment que sembla que fa en nom d'ell per la senyora per tal d'evitar pagar els impostos. Veure per exemple en el Llibre de comptes els folis 50r 55v 56r 62r 67v 119v.

narà. Seria bo que y tramatés qualque persona de bé, que fahés ragonexer la cosa, e que si la senyora na deu haver son obtat bo és que l'home sie perseguit e que se'n fasse justícia, sinó çò que deuen gunyar jurístes e diables que la senyora que ho hagués, car l'ome valria més que si stà en la presó, e a la senyora val més axí matex, que si y despèn he no haurà l'ome ne cobrarà lo que y haurà despès, aquesta cort de Gerona és fort mala que no gorderien un presoner, ans l'an a fer gordar aquells qui-l perseguex, pensan si y haurà massions; però totes y serien be esmerçades si l'ome de justícia marexie mort, mas ja us avís que l'ome jamés no haurà sentència de mort ne de pèrdua de membres, baldament digau que jo us ho he dit. Jo tramet aquí un home en Barchelona per alguns afés, he deliberat de scriure'n a vos perquè en parleu a la senyora; ella sabrà que s'a de fer. Desplaura'm si los afés no venen bé per ella, si bé-s barellà enguany ab mi sense naguna rahó, per çò no-m staria de avisa-la de les coses qui li poden tornar en dan, e perquè la veig voluntària e tremetra-y qualque persona qui no entendrà la cosa , e fer-li han tantes de massions que seran massa, jo planch axí los seus diners com los meus. Per la present no dich pus, sinó que si res pusch fer per vos ab fianza de complir me'n scriuiu. Recomanau-me molt en gràcia de la senyora, Scrit a Anglès a 28 de setembre. Isabel de Cabrera.

Document 6. [1440 setembre-octubre. Barcelona]

Esborrall de la carta de Sanxa Ximenis a Bernat Tor al que saluda com a car i bon amic. Contesta una carta d'ell sobre el fet de que algunes persones el feien servir d'emissari per concordar-se amb ella per treure de la presó a Pere Blanqueda , oferint-li 20 florins. Sança manifesta la seva indignació ja que ella ha despès en aquell afer ja 50 florins, a més recorda que ella no està en aquell plet per diners sinó perquè es castigui els malfactors i assegura poder fortificar el proces explicant les "bondats d'aquex bon home". Hi ha algunes correccions fetes de mà de Sança Ximneis; sense firma ni data.

ACB Miscel·lània 52, doc. 30. Publicat "Els comptes", pp. 28-29.

Document 7 [1440] octubre 1. Barcelona

Carta de Sanxa Ximenis al governador de Catalunya demanant que es faci justícia contra en Pere Blanqueda i explicant les seves malifetes, ha anant contra la senyoria, te atemorits els pagesos que no poden treballar els camps i perseguex les dones casades.

ACB Miscel·lània 52, doc 2.

Molt honorable mossèn he car compare, are poch dies ha lo veguer de Girone a près un home apellat Pere Blanquede, lo qual ha instància mie és stat gitat de pau he de treve, per ço com fou ab d'altres a nefrar-me lo meu bayle d'Osor per què penyorave en un mas he jaquiren-lo per mort, car tals colps tenie, que sinó com Deus li ha ajudat de mil vides no-n devia aver une, he aytant lus deu ésser greit que no romàs per els. E no solament aquestes coses qui són hodioses a Déu e al món, que pijós no podien ésser, com és resistència e rebelió a la senyoria, he si no són castigades no calrie viure negú en la terre; més encara d'altres bones coses a fetes, axí

com anant per los boscatges agoytant los pagesos he tirant-los ab balesta, e menasant-lus tot die fahent-los strar speordits que no gosasen anar fer lus fahenes ni trefegar la hon lus fore necessari governar lur vide, e açò ha passat en lo meu terme lonch temps ha; he encare menar-se'n dones maridades, de que se destrovien los masos hon staven, he moltes altres bones coses que vos mossen trobarets si bé vos ne informats, axí com pens que farets com bé ayats acostumat fer de semblants. Perquè mossèn vos prech tant afectuosament com puch ni se, us ne requir per justícia, que vos lo puniats per justícia segons sos demèrits merexen he requieren. E ultra lo degut que vos farets per justície, farets a mi singular pler he honor per que desig que los malfeytós sien castigats, majorament aquels qui-m fan dan he enjurie a mi ni en ma terra. Jo tramet aquí un meu servidor per aquesta rahó portador de la present qui pus larch d'aquest afés vos informarà, al qual mossèn vos prech vullats dar fe e crehensa com si jo matexa vos ho dehie. He si negunes coses, molt honorable mossèn, vos són plasens que jo pusca fer, scrivets-me'n ab tote comfiança, he sie lo Sant Sperit en vostra garde.

Scrite de ma mà en Barchelona lo primer die d'octubre. Sanxaximenis de Fox e de Cabrera preste a vostre honor.

[Al vers] Al molt honorable mossèn lo governador de Cathalunya. Primera [afegit de mà de Sança Ximenis]

Document 8. 1440, octubre 4. Barcelona.

Esborrall de dues cartes de Sanxa Ximenis, escrites en el mateix full, l'una dirigida Antoni Ramon, el batlle d'Osor que ha destituït, i l'altra al nou batlle, Pere Sobirà, sobre la necessitat de buscar un saig.

Miscel·lània 52, doc. 26

N'Anthoni Ramon, segons jo son informe a Osor no ha saig, ne vos no us curau de aver ni perquè io scrist an Sobirà que de continent el ni age he que de l'arrendament de la baylia se paguera, axí matex scrits al dit Sobirà, al qual jo he elegit per balla que vos do de la dita batllia tant com en Masferrer vos en donava, car no vull age debat entre vosaltres, ni per vostre debat mas rendes ne vleguen menys, ans vull siats cascun contents de so, car jo vull que axí pas; he vos de quí avant no us en curets, car jo vull que ell age de tot lo càrrech. De so que n'escrivets del debat d'en Gallinés he vostre jo u remet a justícia; axí matex vos avís que dels peatges que vos demanats als pagesos jo son avisade per juristes que per justícia vos no u devets fer, ni io no us ho deg soferir, car ab aquexe manera may no us venguere bé negun saig, he que tot lo món ne fos ple may vos no-n trobarets negun. Perquè de aquí avant lo dit peatge no demanets, car no vull que los pagesos agen tan de dan, ni la mia ànima ne sia caragada. Jo scrits al dit Sobirà, balla, que jo no vull que vos ho agats ne us ho fassa pagar ni el tanpoch no ús de semblant cosa, car jur-vos en ma fe que si el ho fa, el ho pagarà bé, he be-m desplau com non son stade avisade fins ara, Nicholau mon servidor portador de la present.

[Escrit de mà de Sança Ximenis al mig dels dos textos diu:] Asò són los relats de les lletres que se feren a IIII del mes d'octubre an MCCCCXL

E vull ans man que tantost vista la present vos agats saig pus que no n'a volgut aver, he que.s pach de l'arrendament dels béns d'en Anthoni Ramon, he per tal com lo salari del saig és tan petit per anar als masos qui són luny de dos dies, jo hen agut açi acort que pusch crexer lo salari de cantitat rahonable, per que vos man que viste la present ne parlets al jutge a qui io n'avia ja parlat, no sé si n'a res ordonat, si no n'ha que ho fassa, he vos tenits vostre ballia axí com jo he ordonat, car no vull que age debat entre vos he n'Anthoni Ramon, e dats-me bon recapte en levar-me les rendes que res no s-i perdie, jo us n'avis bé. Item vos avís que dels peatges que n'Anthoni Ramon demana als pagesos jo son avisade per juristes que per justícia el no u deu fer, ne jo no en deg sofrir que los pagesos agen tan de dany e la mia ànima ne sia carregade, perquè no vull que res li-n sie donat, agués agut saig, he vos gardats-vos de fer semblant cosa, car sobre vos se tornaria lo dan. Desplau-me com non son stada avisada fins ara, car sert no aguere anat axí, aquí va en Nicholau, mon servidor.

Document 9. Sense data [1440?]

Carta de Beatriu de Cabrera, monja, a la seva tia Sança Xiemnis, lamenta el que ha dit de na Cabrera i que la carta que li havia enviat parlant d'ella arribés a les seves mans, diu que degut a això s'han barallat, ha tingut un gran disgust i una malaltia; li agraeix les camises que li ha enviat i el que ha fet per l'abadessa.

ACB Miscel·lània 52, doc.40.

Jhesus. Senyore molt egrègie, ans de més a dir, me coman en gràcia e mercè de vostre bone senyoria, suplicant-vos, me senyore, tan umilment com yo pus ni ce, de perdonar-me com vos e scrit de la gran colpa que tinc no-m vull scusar, ans meresch pene, e asò per me oradure e pegeca.³¹ Com senyore, os fiu une letre parlant de vostre sor na Cabrera,³² en la qual deia que ere porta corent e d'altres raons; e aqueste letre a ele legide, de que, senyore, és tant irade contra mi que de cent tacanyes no-m lexe a dir; e soplic-vos tal letre mireu, car certament vos y trobareu que us demanave en gràcia no li fos mostrade; que vos jur en la mia ànima que lo meu cor no c'és alegrat despuis; e per asò senyore, e agut a pensar altres coces les quals m'an donade còlera; de que, senyore altra volta vos soplic me perdoneu, car los que fan enrade³³ en aquel és lo mèrit qui los perdona de bon cor, axí com o diureu; però senyore no-m sia pres en comte, tan com toca de Pasca ensà que son e stade febrosa, e a-m durant tres cemanes, e après milorí e asteguí quinze dies prou bé, e après per rigirament de une monge que c'en anà d'así, la febre ma va tornar.

31. Penso que vol dir a pagesa o pagesia

32. Crec que es refereix a la citada Isabel, cunyada i procuradora de Sança.

33. Voldria dir errada

És ver que an-me ben lexade e pres Déu sanní e yo les e conserve, no ce que-s monte de pols e de les altres coces. Madone l'abadesa tramès a dir que de tot lo que yo dependria me fos donat, e so per amor de vos, senyore, e per sa gentilesa fa més del degut an ves mi. Senyore e agut gran pler com està en vostre casa, e dien qu'és tan contente de vostre senyoria que més no pot, que diu que no agere fet res de sos fets, e yo qui n'e gran consolasió. Senyore, fas-vos tantes de gràsies de les camices e de totes les altres coces per vostre senyorie tramace a mi. Soplic Nostre Senyor que us do, senyore, longa vide e us endrés en vostres fets, axí com yo li deman. Soplic-vos, ma senyore, de amostrar lo braviari del morí e les ores a madone de que li e parlat moltes voltes. E plasieus, senyore, de aver-me per recomanade en les coces a mi necessaries, car, senyore, no podeu fer mayor almoynes, e man-me vostre senyoria tot lo que placent li sia e cerà fet a bone voluntat. No tinc temps d'escriure, car lo portador és cuitat. Senyore vostre umil nebode qui-m coman en gràcia e mercè de vostre senyoria. Beatriu de Cabrere.

[Al vers] A la molt egrègia senyore la senyora dona Sanxe de Fox e de Cabrere.

Document 10. Sense data [1440-1446]

Carta de Violant de Vilanova i de Rec, a Sança Ximenis de Foix i de Cabrera, sobre una tramesa de fil de cànem procedent de la vall d'Osor.

ACB, Miscel·lània 52, Sança Ximenis de Foix, n. 19

Molt egrègia senyora e ma cara mastresa. Abans de totes coses me recoman en vostra gràcia e mercè. Senyora tramet-vos 19 lliures de fill de bri de cànem en que ha 58 rams, los quals vos tramet. He tant trigat a trametre-us lo bri, sperant que la stopa fos filada, e tant no he sperat que encara no és filada pus de la mitat, tant no he fet. La Ferrera m'a dat de fil cruu 22 lliures, e com és stat cuyt són tornades a 19 lliures. Senyora, madona, e en Vilanova, en Bernat Gullem e la vostre fillola,³⁴ axí patita com s'és, se recomanen en vostre gràcia e mercè. Plàcieus me sia gardada la coxinera en que va lo fil.

Senyora qui-m coman en vostre gràcia e mercè. Violant de Vilanova

[Al vers] A la molt egrègia senyora e ma cara mestresa, la senyora dona Sanxa de Fox e de Cabrera, en Barchelona.

Document 11 [1463-1472]

Esborrall, o còpia, de la carta de Sanxa Ximenis de Foix i de Cabrera dirigida al rei Joan II, queixant-se la l'ocupació de la vall d'Osor per part d'en Verntallat i la seva gent. Sense data ni firma.

ACB, Miscel·lània 52, doc. 60.

Rey molt just

34. Aquestes persones serien: madona seria Isabel de Cabrera, o la mare de Violant; en Vilanova és sens dubte el seu marit i en Bernat Guillem i la fillola de Sança serien els fills del matrimoni Vilanova-Recs

En veritat està que la egrègia noble dona Sanxe Ximenis de Foix e de Cabrera, vídua, pobra e miserable persona, posseeix un loch e terme en les muntanyes appellades la val de Oссор, lo qual te ocupat per força, e sens voluntat dels habitants en lo loch e terme, en Verntallat e sos seqüasos bé ha dos anys; e açò per quant lo dit loch és desmurat, axí los pobres de habitants són forsats de obehir ab molta dolor e rancura de lur cor al dit Verntallat, com los sia aquí vehí e no y puxen altre fer . Per tant la dita egrègia dona Sanxa, no obtant que haia dos anys, o més, que del dit loch ne terme no haia rebut res de ses rendes, com lo dit Verntallat ho rebia tot. Considerant la molta afecció que los dits vesals han a vostra magestat, hoc hi ésser aquell loch la sustentació de sa vida, car sia vidua e pobra miserable, per tant i humilment suplique a vostra celsitut lo dit loch e terme vulla guiar e tenir per guiat, en tal forma e manera que aquell munit de sobreguarda de vostra reial magestat, no sia ultragat ne beregat per neguns capitans, com si lo contrari era, restaria la pobra suplicant anar a l'ospital, com ja no tingue res, car tota sa casa e béns que possehia en lo dit loch li són stats donats a sacomano per lo dit Verntallat, de aço, senyor molt alt, ultra lo mèrit que vostra altesa ne haurà en vers Déu, la dita pobra suplicant vos ho reputarà a gràcia e mercè singulars.